

V úvodní a následující části (I.—II. kapitola) autor pojednává stručně o záměru bádání, územním a časovém rozsahu a metodách vlastní práce, vycházejí přitom z předem objasněných terminologických vztahů, v archeologii tak potřebných. Zdůrazňuje, že současný stav vědomostí ve studiu uměleckého řemesla se opírá o vědomosti získávané přibližně od poloviny 19. století, z větší části v dílech německých badatelů. Přičemž nezapomíná ani na pozdější zásluhu prof. J. Filipa, zejména jeho knihu „Umělecké řemeslo v pravěku“ (Praha 1941), která byla podstatným zlomem v dějinách bádání. Prof. Filip jako první zastával a i odůvodnil myšlenku gótského seznámení se se zlatnickými technikami v době jejich pobytu při Černém moři, tj. v I. pol. III. stol. V pracích J. Kostrzewského, W. Antoniewiczze, J. Kmiecinského a dalších T. Grabarczyk spatřuje důležité momenty nejen ve zvoleném tématu, ale i v polské archeologické vědě samotné.

Základem celé jeho práce je pak sebraný materiál (viz katalog na str. 82—110) k dané problematice do roku 1976 včetně, z polských muzeí (Gdaňsk, Elbląg, Koszalin, Toruň, Szczecin) a ze sbírek katedry archeologie Lodžské Univerzity v Łódži. Tento materiál podrobuje typologickým úvahám (III. kap.) s přihlédnutím k poznatkům E. Blumeho aj. Poukazuje na důležitou úlohu náramků a spon ve vybavení hrobů wielbarské kultury, sloužících jako jedny z nejlepších datovacích pomůcek. Pro rozřazení jak prsteny, tak i perly autor nachází pouze jeden základní typ (oproti Ch. Beckmannové, která pracovala se 42 typy prstenů). K nákrčníkům ve sledované oblasti doby římské objevuje některé analogie v carnuntských a brigetionských nálezech. Pouze u závěšků ponechává autor původní klasifikaci E. Blumeho, tj. závěšky vědeckovité, páskovité, hrůskovité, kulovité, kapsovité, obroučkované, doplněnou jím (T. Grabarczykem) o tzv. „lunuly“.

Modifikovaná Eggersova relativní chronologie (B1/C3) (K. Godłowský) se stává oporou autorovi ve IV. kapitole, v níž objasňuje přiřazenost výše uvedených výrobků uměleckého řemesla k jednotlivým fázím doby římské. Zcela správně si všímá přežívajících prvků (např. spon s podvázanou nožkou — Alm. VI, nákrčníků s hrůskovitým zapínáním a prstenů) do počátků doby tzv. stěhování národů. Přehled chronologického zařazení podává na str. 111—119 v chronologii hrobových celků a relativní chronologii všech známých typů a variant.

Porovnáváním textu V. kapitoly s mapkami (I—VIII) se jasně rýsují ty oblasti, kde se soustřeďují nálezy, resp. výrobky uměleckého řemesla. Značnou koncentraci vykazuje zhruba oblast dolního toku řeky Wisły, zvláště co se týče náramků. Tato skutečnost pak mimo jiné potvzuje i územní rozsah wielbarské kultury, jak je ostatně znám i z jiných archeologických pramenů.

T. Grabarczyk ve své práci vhodným způsobem pracuje v konfrontačních úvahách s problematikou císařofinských mincí, jež se též objevovaly s různou intenzitou na území Římany nepodrobené Evropy, a s kterými je nutno, leč s jistou opatrností, počítat, zvláště v chronologii. Ovšem mince byly také přetavovány, jak dokazuje práce T. Grabarczyka, na výrobu šperků. Nejen druh materiálu produktů uměleckého řemesla, ale i technologie přivádí autora k poznatkům o náročných šperkařských technikách, jako jsou granulace a filigrán (zaznamenávající svůj vrchol až v době říše Velkomoravské), jež je možno datovat ve wielbarské kultuře do Eggersovy fáze B2, rozkvět pak do poloviny II. až počátku III. století (B2/C1). Pokračováním filigránu a granulace je dle autora tzv. pseudofiligranulace, trvající až do sklonku doby římské, především typická pro spony s podvázanou nožkou — Alm. VI.

I když zůstává stále ještě mnoho nejasností ve studiu uměleckého řemesla v době římské v oblasti svobodné Germanie, zvláště pokud jde o synchronizační otázky, možno konstatovat, že poslední desetiletí zaznamenávají mnohdy zcela nové poznatky. Práce Tadeuze Grabarczyka, vyznačující se přehledností, je toho názorným příkladem.

Eduard Droberjár

V. V. Sedov: *Vostočnyje slavyane v VI—XIII vv.* Moskva, Nauka 1982, 328 str., 78 tab., 38 map, 20 obr., 8 barevných fototabulek.

Recenzovaná práce vyšla jako druhá v dvacetisvazkové řadě monografií, které mají podat důkladný, bohatě bibliograficky a obrazově vybavený přehled výsledků archeologického bádání na území dnešního SSSR ve všech obdobích pravěku a raného středověku od počátků archeologie jako vědy až k jejímu současnému stavu. Skládá se kromě úvodu ze dvanácti kapitol stanovených v jádře podle geografického principu a v závěru podle problémových hledisek; kromě toho jsou seskupeny do tří částí.

První část — „Slované východní Evropy v 5.—7. století“ — obsahuje tři kapitoly, v nichž se pojednává o jednotlivých časně slovanských kulturách (pražsko-korčácké, pražsko-peňkovské, o kultuře dlouhých mohyl a sopek), případně o kulturách, jejichž nositelé byli během času vtaženi jako substrát do procesu slovanské etnogeneze (koločinská, tušemsinsko-bancerovská, moščinská). Autor podává historii bádání jednotlivých kultur s vyčerpávající bibliografií, a to jak z hle-

diska terénních výzkumů v jednotlivých oblastech, tak z hlediska teoretického řešení konkrétních problémů a historické interpretace, často s využitím výsledků hydronymického, filologického a antropologického studia. Charakterizuje jejich sídliště, případně hradiště (polohu, půdorysné dispozice, domy, otopná zařízení, inventář a z něho zejména keramiku, datování), pohřebiště (velikost, druhy pohřebišť a hrobů, rituální zvláštnosti, vybavení), zaměstnání, sociální strukturu a etnicitu (nebo aspoň otázku etnonymu) jejich uživatelů, a pokouší se řešit problém původu buď celé kultury nebo aspoň jejich charakteristických znaků (keramiky, šperku aj.).

V dvousložkovém pojmenování časné slovanských kultur jižního regionu autor důsledně používá termínu „pražský“ (pražsko-korčácký, pražsko-peňkovský), veden zřejmě snahou vyjádřit i v názvu výrazné shody v keramice, sídlišťích, obydlích i v pohřebních ritu obou kultur. Keramika korčácká i peňkovská je totožná nálepkou výrobní technikou i absencí výzdoby; pouze v hrncovitých tvarech prvé převažují štíhlé kusy s kolmým okrajem, kdežto v druhé soudkovité exempláře esovitého profilu a tvary doukónické; talíře jsou tam i onde. V obou kulturách jsou jen ojedinělá hradiště (Zimno, Pastyrskoje) a převažují nechráněná sídliště shlukového typu (v peňkovské též ulicovky) vytvářející skupiny o několika osadách. Není ovšem jasné, proč autor spatřuje v korčáckém areálu teritoriální obcíny v jednotlivých osadách, zatímco na peňkovském teritoriu je hledá ve skupinách osad, i když v obou kulturách označuje shodně skupiny obydlí za sídla patriarchálních velkorodin. V korčácké i peňkovské sféře jsou typickým obydlím polozemnice s kamennou pecí (nebo s jiným druhem otopného zařízení) v rohu a s výrazným uspořádáním kůlových jam souvisejících s konstrukcí střechy a stěn. Tvzení, že v části pražsko-korčáckého areálu jsou charakteristické povrchové srubové stavby (str. 14), je zřejmě nedorozuměním plynoucím z diskuse o terminologickém rozlišování staveb s různou úrovní podlahy a je též v rozporu s údaji na mapě č. 3. Pohřebiště obou kultur jsou nevelká, plochá, žárová, s hroby převážně popelnicovými, vzácněji jámovými, s chudým inventářem; v pražsko-korčácké kultuře se později objevují mohyly. Jestliže lze souhlasit s autorovým ztotožněním nositelů pražsko-korčácké kultury s Jordanisovými Sklaviny a s označením tvůrců pražsko-peňkovské kultury za Anty, zůstává otevřenou otázkou, zda lze pražsko-korčáckou kulturu vyvozovat z viselského areálu převorské kultury (tuto možnost nejnověji zcela odmítá K. Godlowski). Naproti tomu evoluce pražsko-peňkovské kultury z podolskodněperského regionu černjachovské kultury je připouštěna v zásadě i jinými autory (V. D. Baran), stejně jako podíl kočovníků a saltovské kultury na formování kultury Antů (O. M. Prichodniuk). Naopak autorovo odmítání souvislosti peňkovské keramiky s kyjevským typem se nesetkává s obecným souhlasem i u velmi kritických autorů (E. V. Maksimov).

Hornodněperské kultury — koločinskou, tušemlinskou a moščinskou — pokládá V. V. Sedov za baltské, chápe však jejich nositele jako fyzické předky východních Slovanů, kteří je v průběhu expanze asimilovali. Většina keramiky těchto kultur je po technologické, výzdobné a zčásti tvarové stránce shodná s časné slovanskou; převažují v ní však tulipánovité, válcovité-kónické a dvoukónické tvary; jen v moščinské kultuře jsou spíše nižší miskovité a miniaturní exempláře s výraznějším žebrem na výduti. Část tušemlinsko-bancerovské a moščinské keramiky je však výrazně odlišná — leštěná. Nechráněná sídliště jsou sice známa ve všech těchto kulturách, ale téměř výlučně jsou jen v koločinské (kromě eponymního hradiště). V tušemlinsko-bancerovské a moščinské kultuře jsou hojná i útočištná hradiště s kruhovými kultovními stavbami. Též obydlí jsou jen v koločinské kultuře výhradně polozemnicová s ohništěm a opěrným kůlem ve středu, zatímco v obou dalších kulturách jsou obydlí převážně povrchová, s kůlovou konstrukcí stěn a s ohništěm ve středu. Pohřebiště jsou shodná s časné slovanskými — plochá, žárová, jen v moščinské kultuře jsou typické mohyly s palisádovými kruhovými ohradami; v jejím mobiliáři jsou charakteristické ozdoby geometrického stylu s jamkovým emailem. Všechny tyto kultury mají genetickou souvislost se staršími místními kulturami: koločinská s pozdnězarubinečskou, tušemlinsko-bancerovská s dněprodvinskou, moščinská s hornokoskou a nevykazují kontinuitu s pozdějšími slovanskými památkami 8.—9. století (zejména s romensko-borševskou kulturou). S ohledem na baltskou hydronymii a na možnost ztotožnění nositelů moščinské kultury s Jordanisovými Coldas (letopišnou Goljadi) je V. V. Sedov označuje všechny za baltské. Přesto však odlišnost koločinské kultury od obou dalších v typech sídlišť, obydlí, kultovních místech i v pohřebním ritu (ve vztahu k moščinské kultuře) nechává otevřenou cestu hypotézám o slavnitě koločinské kultuře (P. N. Tretjakov, E. A. Gorjunov aj.).

Na rozdíl od hornodněperských kultur pokládá V. V. Sedov severoruské kultury 6.—9. stol. s dlouhými mohylami a sopkami, obsahujícími zpravidla větší množství žárových hrobů, za slovanské (krivičské a slověnské), i když se v nich silně odrážejí substrátní prvky baltské a ugrofinské. Pro jejich slavnitost svědčí zejména nezdobená v ruce hotovená keramika slabě profilovaných vázovitých a kónických tvarů (zejména v dlouhých mohylách; připomíná pražskokorčáckou keramiku) včetně dvoukónických hrnců s profilovanými plecemi (v sopkách), odpovídajících časné slovanské keramice z odersko-viselského Pomohí. Tato keramika se objevuje i na hradištích 8.—9.

stol. (Izborsk a Pskov v areálu dlouhých mohyl, Stará Ladoga a Rurikovo hradiště v oblasti sopek), na nichž jsou běžná povrchově roubená a otopená zařízení v rohu (v krivičské oblasti jsou dokonce i polozemnice), tedy s typicky slovanským interiérem. Ani pohřební ritus není v rozporu s charakteristickými slovanskými zvyklostmi, s výjimkou specifických kmenových znaků: dlouhých mohyl u Krivičů a sopek u Slověnů. Keramika i typ obydlí svědčí pro příchod obou entografických skupin ze západoslovanského — venedského areálu (nikoliv z horního Podněpří) do baltského a ugrofinského prostředí. V dlouhých mohylách svědčí o asimilaci těchto substrátních složek část šperků a keramiky baltského rázu; na pobaltsko-ugrofinský vliv ukazují popelovité vrstvičky a kamenné obklady v základnách mohyl. V sopkách se ugrofinský substrát projevuje kamennými dlážděními, zvířecími oběťmi a stlačenými formami nádob. Ojedinelá trojúhelníkovitá dláždění a zidky z valounů v sopkách jsou skandinávského původu.

Druhá část monografie — „Východoslovanské kmeny v soustavě staroruské národnosti“ obsahuje 4 kapitoly pojednávající o územním rozšíření a hmotné kultuře letopisných kmenů, zčásti již v 8.—9. století (pokud je doložitelná), zejména však v 10.—13. století. U každého kmene je podána historie výzkumů i publikačního zpracování jejich památek a historických problémů k nim se vztíhají (zejména původ každého kmene a jeho jména). Zvláštní pozornost je věnována nejpočetnější prozkoumaným památkám — mohylníkům, zvláštnostem jejich pohřebního ritu, inventáře a datování. Pokud jsou k dispozici, hodnotí autor i sídlištní památky. Vše je provázeno mapami, krešbnými ukázkami inventáře, chronologickými tabulkami vývoje pohřebního ritu, plánky a rekonstrukcí sídlišť a sídlištních objektů.

Jihozápadní oblast východního Slovanstva se vyznačuje značnou kulturní jednotou danou tím, že byla původně osídlena jediným starobylym slovanským kmenem Dulebů, který vytvořil v 8. stol. kulturu typu Luka Rajkovecká, ale zanikl ještě před vznikem Kyjevské Rusi. Několik sídlištních komor v areálu této kultury odpovídá pozdějším kmenovým uskupením z 10.—12. stol., pojmenovaným většinou podle rázu terénu, v němž se usadili: Volyňané (Bužané), Drevljané, Poljané, Dregoviči. V hrobovém inventáři těchto kmenů není podstatných rozdílů, a to většinou ani v ženském šperku; obecným znakem je snad jen to, že čím více k západu, tím více se v hrobech objevují esovité záušnice. Též ve vývoji pohřebního ritu, pro nějž je typické vylučné žárové pohřbívání nejméně do 9. stol., birituální období zpravidla v 10. stol., a převažující kostrové pohřbívání od 11. stol. s tím, že nespálená těla jsou ukládána na úrovni nebo v násypu a teprve později (od 12. stol.) v jamách, není tak jako u ostatních východoslovanských kmenů výraznějších rozdílů. Mohylový ritus vyzněl většinou všude na přelomu 12.—13. stol. Zbývají tedy jen archeologicky odpozorovatelné detaily, které dovolují aspoň podmíněně odlišit jednotlivé kmeny a stanovit jejich areály. Pro Volyňany je v 8.—9. stol. typický výskyt žárových mohyl typu Golovno (párové mohyly — velká a malá — s pohřebními žárovími ohrazenými kruhovým oplocením) a výskyt kostrových pohřbů v jamách od samého počátku kostrového pohřbívání (sklonek 10. stol.). Pro Drevljaný se ukázaly typické vrstvy popole a uhlíků v násypch nad pohřbenými, Poljané, u nichž moderní bádání ukázalo, že sídlili na obou březích Dněpru, začali používat mohyl až od 9. stol. a celé 9.—10. stol. je u nich birituální. V žárových hrobech jsou charakteristické hlíněné výmazy, na nichž se rozdlával oheň a umísťoval žárový pohřeb. Poljané se začali první nazývat Rusy — jménem, které snad zdědili po předpokládaném kmeni antského svazu (4.—6. stol.), vzniklém v podmínkách slovansko-iránské symbiozy. Proto je poljanské kostrové pohřbívání v jamách pod mohylami v 9.—10. stol. odvozováno od kostrového pohřbívání v černjachovské kultuře; mluví pro to zejména shody v antropologickém materiálu poljanských a černjachovských pohřebišť středního Podněpří. Dregoviči jako jediní z jihozápadních kmenů se vyznačují typickým ženským šperkem — náušnicemi a korály minského typu.

Ještě méně konkrétní archeologických údajů lze uvést o jižních kmenech — Chorvatech, Tivercích a Uličích. Zejména poslední dva byly od 10. stol. vystaveny tlaku kočovníků, před nimiž ustoupily na sever, kde se jejich potomků v horním Podněpří přičítají ploché kostrové hroby, z nichž některé jsou kryté kamennými deskami. Jejich kultura měla obecně ruské rysy.

Z jihovýchodních kmenů jsou Severjané v 8.—10. stol. charakterizováni romenskou kulturou známou především z hradišť budovaných na obranu před kočovníky. Kromě ní byla na severjanském území rozšířena v 7.—8. stol. (podle některých až do 10. stol.) volyncevská kultura známá ze sídlišť s polozemnicemi s hliněnými pecemi v rohu a z plochých žárových pohřebišť; je charakterizována keramikou s válcovitými hrdly a s vlešřovanou výzdobou mající analogie v saltovské kultuře. Tyto památky zřejmě patřily slizovanému místnímu obyvatelstvu alano-bulharské kultury. Mohyly se objevují u Severjanů v 9. stol.; jsou až do 10. stol. žárové, s pohřbem v horní části. V kostrových hrobech začínajících v 11. stol. a umístěných zpravidla na úrovni se objevují typické spirálové náušnice. Donské Slovary vyznačující se borševskou kulturou 8.—10. stol., známou z hradišť (Borševské, Titčicha) a z kolektivních žárových mohyl s dřevěnými komorami, připisuje Sedov slovanskému uskupení neznámého jména; odmítá jejich souvislost jak se Severjany tak

s Vjatiči. O posledních soudí, že pronikli v 8. stol. (současně se Severjany a Radimiči) na horní Oku, na území baltské Goljadi, odněkud z jihozápadu. Jejich sídliště a hradiště s polozemnicemi s hliněnými pecemi v rohu obsahují keramiku blízkou romenské. V jejich žárových mohylách 8.—10. stol. jsou buď jednotlivé žárové pohřby umístěné v různých částech násypu nebo kolektivní žárové pohřby v dřevěných komorách. Kostrové hroby v mohylách se objevují v 11. stol. a trvají až do 14. stol.; vyznačují se sedmilopatkovými náušnicemi. Radimiči přišli do Posoží ze západu používali ještě v 9.—10. stol. žárových mohyl se spalováním na místě pohřbu; avšak i v kostrových mohylách začínajících na sklonku 10. stol. se objevují až do 12. stol. prstencová žárovíště. Inventář kostrových mohyl je relativně bohatý; charakteristické jsou v něm sedmipaprscité náušnice.

Severní kmeny, Kriviči a Slověně, přešly v 9.—10. stol. od kolektivních pohřbů v násypch specifických tvarů k budování individuálních polokulovitých mohyl, zpočátku ještě žárových a od 11. stol. výlučně kostrových. V mohylách smolensko-polockých Krivičů se dlouho vyskytují šperky baltských typů, od 11. stol. pak náušnice se svázanými konci. Pro pskovské Kriviče jsou typické mohyly s popelovitou vrstvou v základně, a to jak u žárových, tak části i u kostrových mohyl, v nichž se objevují i některé další rituální zvláštnosti pobaltsko-ugrofinského původu (časné pohřbívání v jamách, kamenné konstrukce). Pro slověnské individuální polokulovité mohyly zůstal typickým znakem prstenc z valounů na obvodu. Žárové pohřby bývají zpravidla v horní části násypu, kostrové pohřby objevují se od 10. stol., bývají současně jak na úrovni tak v jamách. Poměrně časté jsou pohřby s poledníkovou orientací a pohřby vsedě. Typickou ženskou ozdobou jsou romboštitkové náušnice. Mohyly se u Slověně udržují do 14. stol., ale od 12. stol. se začínají objevovat žalníky, které místy mohyly zcela vytlačují. Jinou zvláštností slověnského teritoria jsou kamenné kříže.

Třetí část knihy — „Obecné problémy východoslovanské archeologie“ — se skládá z 5 kapitol a vztahuje se jen na období 6.—9. stol. Kapitola o hospodářství a společenském zřízení Slovanů pojednává o archeologických dokladech zemědělství, jeho systémech, nálezech zemědělských nástrojů, o chovu dobytka, lovu rybolovu a brtnictví. Z řemeslných činností si všímá dřevoobrábění, zpracování kůže a rohu, předení a tkání, železářství a kovářství, kovolictví, šperkařských technik, hrnčířství. Přechází pak k směně a obchodu a k vzniku opevněných řemeslných center jakožto zárodků měst. Rozlišuje i neopevněné městské zárodky (Ladoga, Gnězdovo, Timerjevo). Probíraná tematika je natolik široká, že se autor při daném rozsahu mohl omezit jen na velmi stručnou interpretaci archeologických nálezů a jen ve velmi skromné míře uvádí i příslušnou literaturu. V pasáži o společenském zřízení registruje doklady o přežívání patriarchálních velkorodin (včetně kritiky starších názorů), za hlavní formu společenské organizace však pokládá malou rodinu a teritoriální občinu. Existenci otroků, kmenové šlechty, lidových shromáždění, vojenské hotovosti a genezi družin a knížecí vlády jen velmi stručně komentuje.

V kapitole o družinických mohylách rozebírá pohřební ritus, inventář a etnické složení pohřbených v Gnězdově, v černigovských a šestovicích mohylách a v kurhanech jaroslavského a přiladožského regionu. Diskuse o normanské složce v těchto nekropolích nabyla v současné době klidného a objektivního rázu; její přítomnost se ukazuje jako nesporná avšak nevelká, zatímco komponenta slovanská (v Povolží a v Přiladožji i ugrofinská) se jeví jako převažující. Nové světlo na výklad družinických mohylníků vrhá objev gnězdovského sídliště s rozsáhlou řemeslnou čtvrtí, svědčící o jeho protoměstském rázu a mezinárodním významu na křižovatce dálkových obchodních cest. Na základě rozboru inventáře mohyl načrtává autor trojfázovou evoluci ruské družiny a genezi internacionální družinické kultury vzniklé z různoevropských komponent.

Kapitola o oděvu východních Slovanů vychází zejména ze staroladožských objevů a z nálezů kovových lidských figurek; obojí nejsou bohužel etnicky jednoznačné, takže autor nemohl příliš překročit schematický obraz oděvu nastíněný L. Niederiem, zejména při chronologickém omezení pojednání na 6.—9. stol.

Kapitola o pohanství se omezuje jen na archeologické doklady pohanského kultu: kultovní blatná nebo vyšinná hradiště, kruhové svatyně s idoly ve středu a s ohni na obvodu, velké idoly i drobné figurky, různé symbolické závěsky, masky apod.; o nich podává autor dobrý přehled. Třeba podotknout, že interpretace některých předmětů je sporná: např. kování z Pskova (tab. 73:1) znázorňuje spíše křesťanský symbol oranta, nebo tzv. obětní nůž z Černé mohyly bývá interpretován též jako tkací pomůcka (M. V. Fechnerová).

Závěrečná kapitola podává přehled názorů na otázku vztahu východoslovanských kmenů k staroruské národnosti. Autor je toho mínění, že staroruská národnost se zformovala nikoliv na etnicko-dialektové bázi (její složky pocházely z různých částí slovanského světa), nýbrž na teritoriální základně, na níž došlo nejen k asimilaci různých substrátních etnik, ale především k politickému sjednocování, v němž kmeny sehrály pozitivní úlohu. Rozhodující role v tomto procesu však připadla staroruskému státu (označení národnosti i státu bylo totožné — Rus), rozšíření křesťan-

ství a písemnictví, které bylo součástí bouřlivého kulturního a ekonomického vývoje provázejícího vznik národnosti.

I když třetí část monografie má mnohde jen registrující ráz a jednotlivé otázky budou zřejmě ještě důkladněji probírány v ohlášených dvou svazcích o Staré Rusi, zůstává kniha jako celek nejuplněnějším shrnutím o časně slovanské fázi ve východní Evropě a o hrobových nálezích 10.—13. stol. v areálu jednotlivých východoslovanských kmenů. Autor skloubil rozfříštěné údaje v jeden celek, vybavil jej obsáhlou bibliografií, velkým množstvím přehledných map a bohatě ilustrovanými tabulkami. Mnohde použil v zájmu ucelenosti obrazu vlastních hypotéz, jejichž platnost může prověřit jen čas a nové objevy, v zásadě však pozitivně přispívají k úplnosti mozaiky, kterou si může čtenář o obsáhlém materiálu a složité problematice studiem díla vytvořit.

Monografie V. V. Sedova je nesporně záslužným dílem, které splňuje záměr vydavatelů dvacetisvazkové edice „Archeologia SSSR“ — podat bilanci výsledků, kterých ruská a sovětská archeologie dosáhla v sledovaném období a vytvořit monument současné epochy tohoto úseku vědeckého bádání jako základ jeho dalšího rozmachu v budoucnosti.

Bořivoj Dostál

Joachim Herrmann a kol.: *Wikingur und Slawen. Zur Frühgeschichte der Ostseevölker*. Akademie-Verlag, Berlín 1982, 376 stran, 358 obr., 3 tab.

Za redakce a hlavní autorské účasti J. Herrmanna bylo vydáno dílo o Pobaltí v raném středověku, zaměřené na postžení vývojových tendencí a na vztahy tamějších etnik, z nichž nejvýznamnější byli jednak Slované, jednak formující se národnosti Dánů a Švédů. Díky syntetickému pojetí i vzhledem k bohaté dokumentaci, zahrnující fotografie, grafy, mapky, plány a kresby včetně rekonstrukcí, zaujme tato kniha jistě širší okruh zájemců o historii. Je však vybavena i vědeckým aparátém a zvláště pro shrnutí nových poznatků i formulaci obecnějších závěrů a koncepcí má také velký význam odborný.

V první rozsáhlé části nastiňuje J. Herrmann nejprve etnickou situaci v Pobaltí a poukazuje na rozmach, k němuž došlo ve 2. půli 1. tisíciletí, a na jeho příčiny, z nichž uvádí zvláště rozšíření produkce žita, rozvoj železné metalurgie a zavedení poprsníkového postroje, které mělo umožnit zářpach koně i pro orbu a vést tak k efektivnějšímu obdělávání hlavně lehčích půd. V dalším se autor věnuje otázkám společenského uspořádání a stavu vědomí a myšlení tehdejších lidí, mj. z hlediska rozvoje kultury a umění. V oddíle věnovaném slovanské kultuře je zvláštní pozornost zaměřena na keramiku feldbergského a fresendorfského typu a na některé slovanské ozdoby, které svým výskytem v Dánsku a Skandinávii dosvědčují vzájemné kontakty. Dalším tématem jsou umělecké impulsy z franské a inzulární oblasti, charakteristické rysy výtvarného vývoje v jižním Pobaltí a různé složky (roviny) pobaltských kultur (prvky obecně rozšířené, odjinud převzaté a specifické). V kapitole o vikinské expanzi považuje Herrmann mj. za pravděpodobné, že Severané, usazení v některých místech jižního Pobaltí, byli jako obchodníci a řemeslníci ve smluvních vztazích se slovanskými kmenovými knížaty, nebo jako bojovníci přímo v jejich službách. Následující dvě kapitoly se zabývají tzv. pobaltskou ekonomikou. Poukazuje se mj. na častou totožnost regionů, majících centrální význam z hlediska ekonomického i politického, což bylo dáno jednak vznikem obchodních a řemeslnických středisek v lidnatých oblastech, kde i přítomnost příslušníků vyšších vrstev skýtala možnost odbytu luxusního zboží, jednak tím, že vládcové, usilující o zajištění svrchovanosti nad těmito středisky, vzniklými někdy v místech výskytu určitých surovin nebo na exponovaných místech obchodních cest, zřizovali při nich operné body své moci. Je věnována pozornost také dalšímu příznačnému jevu baltského obchodu, jímž byl velký geografický rozsah tras, vedoucích Pobaltím. Oddíl o obchodnících se zabývá hlavně geografii raně středověkého dálkového obchodu, spjatého s Pobaltím. Vhodné je zdůraznění etnické pestrosti nositelů tohoto obchodu a obyvatelstva obchodních měst, kde byly často enklávy cizích kupců.

J. Herrmann rozlišuje v Pobaltí tři stupně ve vývoji raných městských útvarů. První, v 8. a 1. půli 9. stol., odpovídá zárodečným počátkům těchto sdiš, zachyceným jen za předpokladu intenzivního archeologického výzkumu a je provázen převážně výměnným obchodem. Druhý, v 9.—11. stol., zahrnuje zformování multietnických obchodních center s pravidelné fungujícím spojením a trhem, ve směně je charakterizován rozšířením stříbra jako všeobecného ekvivalentu a ve společenské sféře vytvořením komplexu právních vztahů, v němž se hledají kořeny skandinávského městského práva („Björkðarätt“). Poněkud problematičtější se zdá být charakteristika posledního, třetího stupně, jenž probíhal od 10. stol. a měl spočívat v přeměně raných měst v města s (knížecím nebo státním) hradem („Burgstädte“). Vystává tu totiž, pokud jde o vikinský svět, otázka kontinuity místa i formy uplatnění královské moci. I když také v předchozím vývoji došlo